

KREUTZWALDI PÄEVAD 2011

21.–22. detsembril 2011 toimus Eesti Kirjandusmuuseumis 55. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents. „Kalevi poja” 150. aastapäevale ning vastilmunud uuele Triinu Kartuse tõlkele mõeldes kõneldi teemal „Tõlge kultuuris”. Direktor Janika Kronberg alustas traditsioonilise ülevaatega Eesti Kirjandusmuuseumi tegevusest aastal 2011. Rõõmsa ebamugavusena nimetas ta hoone juurdeehitust. Kirjandusmuuseumi kogud läbisid positiivselt Haridus- ja Teadusministeeriumi teaduskollektsioonide hindamise. Jätkus Punase Raamatu digiteerimise projekt. Vanemate trükiste restaureerimise alal tehti koostööd Tartu Kunstikooliga. Janika Kronberg tõstis esile Eesti Rahvaluule Arhiivi ja etnomusikoloogia osakonna väljaandeid. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi suuremad laekumised olid 2011. aastal Fanny

de Siversi ja Ilse Lehiste arhiivid. Korrastati ja digiteeriti Ado Grenzsteini kirjakogu ja Eduard Philipp Körberi käsikirjaline kogu, alustati Teataja fotoarhiivi ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi materjalide digiteerimist. Folkloristika osakonnas lisandus palju doktoreid, peeti Rahvusvahelise Huumoriseltsi suvekool, käis külalisuurijaid Soomest, Bulgaariast ja Gruusiast.

Avaettekande „Tõlke vältimatusest” pidas Toomas Kiho. Ta kirjeldas inglise keele pakkumist teiseks riigikeeleks kui tõlkimata jätmist, mis asetaks eesti keele peagi surnud keelte armeesse. Iga tõlgitud tekst saab meie omaks, ka iga meilt välja tõlgitud tekst jääb meie omaks. Ideaalpildis on kogu ilm kõögist kosmoseni emakeeles sõnastatav. Kõneleja arendas kolme järgnevat mõttelõnga. Tehnoloogilisest vaatepunktist kao-

taks masintõlge tõlkimise musta töö vajaduse ning võimaldaks igatüüli emakeeles mõelda. Teiseks vastandas ta suhtumises eesti keelesse eestlasi endid ümberkaudsete rahvastega ning kirjeldas näiteks tarkvaratootjaid estoofiilidena ja maarahvast kadakatena. Kolmandaks tõestas kõneleja näidete varal, kuidas igapäevaelus reguleerib keeltekasutuse rõhuasetusi turg.

Peeter Torop alustas oma ettekannet „Kultuur, tõlge ja tõkeline mõistmine” näitega muuseumist kui tõlkest. N-ö muuseumitõlke kui eksponeerimise puhul toimib näituse dominant tõlke-dominandina ning kultuurikogemus ise vajab tõlgendamist ja selleks loodavaid kirjelduskeeli. P. Torop rõhutas J. Lotmani mõtet, et kultuuri kõige universaalsem tunnus on enesekirjeldusvõime. Kui kunstiteose sünniga kirjelduskeelt ei teki, siis kultuuri jälge ei jää. P. Torop arutles ka kultuuritõlke korrelatsioonide üle: mis tüüpi kultuurimälu milliseks kultuuriidentiteediks tõlgitakse. Kokkuvõtlikult leidis kõneleja, et range mõistena on tõlge küll kasutuses tõlketeaduses, ent aitab mujalgi mõista uurimisobjekti vahendusena ning tõlkida empiirilisel tasandil kirjeldus-tasandile, objektkeelest metakeelde.

Jaan Kaplinski väitis oma ettekandes „Keel ja tõlge”, et tõlkides mõtlemist ei saagi seda päriselt retooriliste reeglite järgi vormistatud tekstiks suruda. Tõlkimise käigus muutub ka eesti keel. Kuni keel elab oma loomulikus keskkonnas, pole küsimust keele vaesusest või rikkusest, sest keel on selline nagu parajasti vaja. Aaviku-kultus on lisanud survet keele tõlkimisele, püüdes muuta eesti keelt sarnasemaks teiste Euroopa keeltega. Samal ajal on eesti keel äärmiselt rikas deskriptiivsõnadest, millele näiteks prantsuse keeles vasteid ei leia. Traditsiooniline eesti keel pakub ka ootamatut filosoofilist potentsiaali. J. Kaplinski lõpetas oma ettekande näidetega soome-ugri substraadist, mis on eesti keeles kaduma minemas, kuid

paradoksaalselt säilinud vene keeles, ja väitis, et eesti keel on liikumas üha enam idast läände.

Päeva teist poolt alustas Anne Lange teemal „Miks mitte tõlkida?”. Joep Leersseni, Jacques Derrida ja Douglas Robinsoni väidetele toetudes kõneles ta tõlgetest poliitiliste ja kultuuridiplomaatiliste eesmärkide valguses. Tõlkimine teeb rikkamaks, kuid levitab vahel ka stereotüüpe. Tekstiloomemehhanisme esitatakse sageli võimuhete foonil. A. Lange arutles nii Eestis kui ka mujal Euroopas kultuuri tõlkelisuse üle ning tõi näiteid, kuidas rahvuseeposte loomise plaane on sageli peetud mõnes muus keeles. Ettekande lõpus võrdles A. Lange lõike Jüri Kurmani ja Triinu Kartuse „Kalevipoja” tõlgetest ning leidis, et tõlget võib näha tõlkija väärtuste indikaatorina. Tõlkija sobitub oma aja tekstuaalse struktuuriga, uus tõlge sünnib sageli rahulolematusest eelmisega ja läheneb enam originaalile.

Marin Laak selgitas, kuidas „Kalevipoja” ingliskeelne uustõlge Austraalias teoks sai, kasutades tõlkija ja tema loominguks kaaslast, kunstnik Gunnar Neeme kirju. „Kalevipoja” tõlge oli kavas välja anda raamatuna – kingituseks Eestile. Samal ajal nähti selle esimese lugejana võõrsil sündinud eesti noori. Kuivõrd võib sellist kingitust usaldada, küsis M. Laak oma ettekandes. Ta kirjeldas Triinu Kartuse kirjavahetuse põhjal tõlkimiskeskust ja kogu töö kulgemise protsessi. M. Laak rõhutas tõlkija tagasihoidlikkust: kõige olulisemaks pidas ta Kreutzwaldi luule rütmi ja poeetiliste kujundite edasiandmist, õigete varjundite leidmist ja südamega kuulamist.

„Kalevipoja” väljaannete teemat jätkas illustratsioonide vaatepunktist Kärt Summatavet ettekandes „Kunstniku Kalevipoeg: Rauast Neemeni”. Et interpreteerida müüdi tegelikkust, tuleb kunstnikul tundma õppida pärimust. „Kalevipoja” teemal loodud teostes analüüsis esineja eesti kunstnike

kasutatud loomemeetodeid: 1) eepose illustreerimine ja stiliseerimine, kus lugu ja tegelasi kujutatakse argitegelikkuse võtmes; 2) isikupärane „käekiri”, kus looja elamus ja kogemus põimitakse eepose teemadega; 3) pärimuse tundmine seostatakse filosoofia ja poeesiaga, inspiratsiooni allikaks on rahvaluule laiemalt. Kunstnik kui pärimuse kandja võib uurida argises ja pühas keeles esitatud pärimust ning seda märkide ja kompositsioonide keeles taasluua. Gunnar Neeme loomingut kirjeldas esineja esmapilgul dekoratiivse, ühemõttelise ja naivistlikuna. Rõhutada tuleb aga, et tegu on konkreetsete värsiridade tõlgetega pildikeelde. Ei esitata mitte kangelast ja tema tegusid, vaid kogu rahvast ja tema tundemaailma. G. Neeme on vältinud akadeemilise kunsti klassikalisi figuurikujutamise võtteid. Ta on justkui muistse lauliku ja mustrilooja kaasagne ning ankurdanud end vöökirja kaudu sellesse ruumi.

Päeva viimase plokki juhatas sisse Vello Paatsi, rääkides sellest, kuidas maarahvast ja maakeelest sai eesti rahvas, eestlased ja eesti keel. V. Paatsi vaidlustas üldlevinud teadmise, et nimetatud muudatus toimus alles ärkamisajal, ning tsiteeris J. V. Jannseni pöördumist 1857. aasta Perno Postimehes: „Terre, armas eesti rahvas.” Et Jannsen selgitab lehelugejale iga uut nähtust või keerulisemat sõna, aga *eesti rahva* kohta ei kirjuta midagi, võib eeldada, et väljend on kõnekeeles tuntud. Ka sõna *eestlane* kasutatakse juba 1858. aasta teisel poolel üsna sageli. Samal ajal püsib visalt trükisõnas ka väljend *maakeel*, mis esineb kõrvuti *eesti keelega* veel 1882. aastal. Vello Paatsi näitas, et kuigi on raske öelda, kes hakkas eestikeelses trükisõnas esimesena kasutama väljendeid *eesti rahvas* ja *eesti keel*, siis kindlasti polnud see Jannsen.

Esimese päeva viimases ettekandes tutvustas Andreas Kalkun Kreutzwaldi setu kultuuri vahendajana. Esineja

näitas rohkete näidete varal, kuidas setu pärimusest sai Kreutzwaldi jaoks projekt, milles lauluisa julgelt kohandas välitööl kogutud materjali päevakohaste teooriatega. Kreutzwaldi setu rahvaluule ja kultuuri tutvustused on küll selgelt ja kavakohaselt uurija vajadustest lähtuvalt konstrueeritud, kuid representatsiooni autor esitleb intrigeerival moel enda tegevust pigem restaureerimise kui loominguna.

Päeva lõpuks tutvustasid Marin Laak ja Kristi Metste näitust „Kalevipoeg 150: kingitus Eestile. Teos ja tõlked”.

Konverentsi teist, rahvaluule- ja keelepäeva alustas Reet Hiimäe ettekandega „Gnoomid, kooboldid ja gobliid. Uskumusolendite nimetuste tõlkimise spetsiifikaast”. R. Hiimäe demonstreeris ajalooliste materjalide ja enda kogemuse näitel, kui mitmemõtteline on tõlkimine ning kuidas erinev kultuuriline, pärimuslik ja keeleline taust võivad olla probleemiks uskumusolenditega seotud terminoloogia tõlkimisel. Tõlgete puhul peaks olema lähtepunktiks sisu, väärtõlked võivad aga anda teisest kultuuriruumist vale arusaama. Samuti osutas esineja sellele, et ülevõetud ja kohandatud terminoloogia määrab tänapäeva inimeste suhtumist vaimuilma ning sellest kõnelemist.

Märt Läänemets kõneles teemal „Laozi „Daodejing” eesti keeles: tõlked ja tõlgendused”. Tegu on ühe tõlgituma tekstiga Piibli järel, eesti keeles on tänini ilmunud viis tõlget või tõlkelist kompilatsiooni. Üldse on „Daodejingist” tehtud üle 300 tõlke. M. Läänemets andis pikema ülevaate erinevatest tõlkeversioonidest ning kommenteeris eesti keeles avaldatud tõlkeid ja artikleid. Põhiraskus „Daodejingi” tõlkimisel on vajadus anda edasi teistsugust kultuuri- ja aegruumi, mis nõuab vastavald teaduslikke kommentaare, õige tõlgenduse ja mõtte leidmise vajadus on selle ajaloolise teksti puhul ka paljude tõlgete põhjuseks.

Vladimir Sazonov pidas ettekande Uus-Assüüria kroonikatest ja annaalistest (IX–VII sajand eKr). Ta juhtis tähelepanu kiilkirjaga seonduvatele probleemidele (erinevad kiilkirjatüübid, katkendlikult säilinud tekstid), nentides, et kirja ja mõistete tõlkimiseks on vaja kultuurilist tervikpilti ja taustaallikaid. Omajagu raskusi on propagandistlike tekstide tõlkimisega, mille puhul on vajalik mõningane kriitilisus, teisalt on tekstid ise ajaloolisteks allikateks.

Heinike Heinsoo arutles ettekandes „Tänapäeva vadja keelest” vadja kirjakeele loomise teemadel (kuidas vadja keelt on üles märgitud ning kas vadjalastel on kirjakeelt), ühtlasi kinnitades, et „Vadja keele sõnaraamat” sobiks kirjakeele aluseks. Teisalt tutvustas ta oma vadja keele õpetamise kogemusi. Samuti osutas esineja, et kuigi vadja keelset kirjandust ilmub üsna rohkesti, ei ole sellele piisavalt lugejaid.

Enn Ernits andis oma ettekandes „Vepsakeelsest kirjasõnast: tõlked ja originaalteosed” ülevaate vepsa keeles ilmunud kirjandusest, mille võib jagada kahte peamisse ilmumisfaasi: 1930. aastatel (algkooliõpikud ja -lugemikud) ja alates 1991. aastast (koolikirjandus, ilu- (sh tõlke-) ja vaimulik kirjandus). Vepsakeelsete lugejate arvu vähenemisest hoolimata ilmub palju vepsakeelset kirjandust. Samuti kommenteeris esineja eelmist ettekannet, väites, et üks murre ei pea olema kirjakeele loomise dominant.

Sirje Kupp-Sazonov kõneles grammatilisest soost tingitud raskustest vene-eesti tõlkes. Ta demonstreeris ilu kirjanduse põhjal, kuidas erinevatel tõlkijatel on õnnestunud lahendada grammatilise soo puudumise või olemasolu probleem. Peamised raskused on asesõnade ning isikuid ja ameteid tähistavate nimisõnade puhul. Lahendust pakuvad eesti keeles erinevad prefiks- ja suffiks- ning naissoole viitavad liitsõnad. Esineja arvates on tõlkimisel

grammatilise soo väljendamine originaali järgimisest tähtsam.

Renata Sõukandi ja Raivo Kalle ettekande „Tõlked ja valetõlked eesti taimepärимuse mõjutajatena” esitanud Raivo Kalle osutas teatud ravimtaimede populaarseks saamisele tõlkeramaatute toel: näiteks XIX sajandi lõpu – XX sajandi alguse moetaim oli mägiarnika (*Arnica montana*), mis Eestis ei kasva, kuid tõlkimisel sellele tähelepanu ei pööratud. Nii võibki ühe taime asemel tulla kasutusse palju sarnaseid taimi. Samuti võib mõne ravimtaime populaarseks teha aktuaalne terviseprobleem. Valetõlgete peamine põhjus on aga sagedasti piirkondlikult muutuvad taimenimed ning tõlkija taustateadmiste puudumine.

Mare Kõiva ettekande „Mitmekeelsed loitsud. Kas tõlked või koodivaetus?” näited keskendusid peamiselt saksa ja vene, aga ka ladina keele mõjudele eesti ja setu loitsudes ning erinevatele tõlgetele ja pooltõlgetele. Võorkeelsete loitsude säilimisele on kaasa aidanud „arusaamatute” sõnade mõjuvõimsamaks pidamine ning võõrmaailmastest ravijad, samuti meremeestelt levinud pärimus. Loitse ja nende ülestähendamist on mõjutanud ka kirjutamisoskus ja kirjakeele areng.

Anu Korb osutas ettekandes „Diasporaa eestlaste kohanemisest asukohamaal kogutud pärimusainese põhjal” pikaajalisele kogumiskogemusele toetudes sellele, kuidas on eri põlvkonnad suutnud uue asukohamaa ja selle kultuuriga kohaneda ning kuivõrd oluline on erinevatele diasporaapõlvkondadele päritolumaa kultuuri ja keele tundmine. Esineja tõi näiteid tõlgetega seotud kohapärimuslikest seletustest (nt küla nime puhul *Rõngu* → *Koltsovo*). Kogutud aines osutab, et usk ning paigapärimus on olulised identiteedi hoidjad, samas kohandatakse-ühendatakse endale sobivaks päritolumaa ja asukohamaa kombed.

MARJU MIKKEL, AVE TUPITS